

ПРО МАМУ

Повість

Глава 1

Я вийшов з підземки на Юніон-сквер. Щойно скінчився дощ, асфальт був мокрим, в калюжах відображалися... Ні, це неправда, я не бачив, що відображалося в тих калюжах. В них могли бути і небо у повільних пошматованих хмарах, і ще не запалені ліхтарі, і ятки крамарів на зеленому ринку. Цілком можливо, там промайнув якийсь фермер-бородань з Пенсильванії, який продавав мед у круглих скляних банках, або рум'яна міцна фермерша з півночі штату з охайно викладеними на ятці яблуками, цибулею, картоплею і свіжим хлібом; або продавці риби, соку, кленового сиропу, домашнього яблучного вина, — та хто і що завгодно могло потрапити в «об'єктиви» тих калюж на Юніон-сквер, коли в п'ятницю вранці я вийшов з підземки.

Місце, де я працюю, знаходиться недалеко від станції метро, на 11-ій стріт. Там, в амбулаторній клініці, на мене чекають пацієнти. Злі, втомлені, змучені — вони страждають на різні психічні порушення. Кожному з них щось від мене потрібно.

А ще в п'яти хвиликах ходьби від станції метро, але в протилежному від клініки напрямку — знаменитий книжковий магазин

«Барнс енд Нобл». Там на мене теж чекають в кав'ярні на третьому поверсі, де я зазвичай замовляю каву або чай із круасанами.

В кінці робочого тижня, в п'ятницю вечором, я часто туди заходжу. Цей книжковий магазин із безліччю стелажів і полиць, зі сходами ескалаторів, що повільно повзуть, упливаючи кудись під саму стелю, створює в мене відчуття якогось погибельного лабіринту, куди легко увійти, але звідки важко, ба навіть, неможливо вибратись: один ряд книжкових полиць перетікає в інший, античність змінюється Середньовіччям, а потім добою Просвіти, віра — безбожжям і, сягнувши піку сучасності, все починає рухатись у зворотному напрямку, знову по ескалаторах, з поверху на поверх.

Чи не так і ми — націлюючись у майбутнє, неминуче повертаємось у минуле. Чи не помираємо ми у ту мить, коли народжуємось? Чи не прощаємося ми навіки з кимось, коли кажемо цій людині «здраслуй»?

Я не знаю, мамо, як ти кричала, коли народжувала мене. Не знаю і не можу цього пам'ятати.

Кажуть, немовля зазнає справжнього шоку, полишаючи материнське лоно і з'являючись на світ Божий. Кажуть, що там, в материнському лоні, затишно, м'яко і тепло. Там раювання, те саме раювання, яке протягом багатьох століть шукали багато філософів і богословів, споруджуючи складні інтелектуальні конструкції, наче риштування навколо храму. Але до храму мало хто з них потрапив.

Може, храм блаженства — це і є материнське лоно, де таємничо зароджується нове життя, де існують небо, зірки, навіть Бог і янголи — все те, що є у Всесвіті?

До мене, мамо, в твоєму лоні лежала моя старша сестра Лія, а потім був зачатий і мій старший брат, котрий народився мертвим, тому що тебе під час вагітності недбалі лікарі заразили гепатитом, вбивши тим самим дитину, якій ти хотіла подарувати життя.

Може, цим мертвонародженим немовлям був я? Ні, мені здається, ним був хтось інший, мій брат. Ще дитиною, дізнавшись про цей факт з батьківських розмов, я звідав дивне почуття провини і радощів водночас, тому що якби народився він, навряд батьки схотіли би ще одну, третю дитину.

Але мені важко уявити, мамо, що ти змогла би відмовитись від цієї думки і не схотіла би народити мене.

Я добре пам'ятаю, як народився мій син, як на акушерському столі у шпиталі «Квінс» кричала моя дружина. Була друга година ночі, акушеру подзвонили додому і повідомили, що приїхала його пацієнтка з Брукліна і в неї перейми. Акушер наказав зробити їй знеболюючий укол і пообіцяв швидко приїхати.

Поки він вдома мився, голився, вдягався, потім заправляв пальним машину, медсестра-негритянка зрозуміла, що чекати вже не можна і треба приймати пологи. Вона підключила монітори і почала давати вказівки моїй дружині: «Притисни підборіддя до грудей! Ось так. А зараз штовхай! Штовхай його так, наче сидиш на унітазі і в тебе закреп. Сильніше! Сильніше!»

Нарешті приїхав лікар.

Я тримав руку дружини, гладив її чоло в холодному поті і дивився на монітори, на яких у вигляді ліній відображалось просування дитини до виходу.

Господи милий, як вона волала, моя дружина, народжуючи нашого сина! Укол знеболуючого або не подіяв, або його виявилось недостатньо. Як би там не було, але я ніколи не міг уявити, що людина може ТАК горлати. Я бачив пацієнтів у відділенні «Швидкої допомоги» із переламаними руками і ногами, з кулями в животі, я бачив наркоманів в ломках. Я бачив збитих машинами людей, чув їхні стогони і крики. Але все це — ніщо у порівнянні з несамовитим галасуванням породіллі. Після цього я вже не сумнівався, що людина походить від тварини. Так горлати може лише тварина. Я вважав, що у людини немає стільки душевного резерву, щоб вмістити стільки болю, недостатній об'єм легень і досить слабкі голосові зв'язки, щоби зродити такий крик.

Потім у руці акушера з'явився скальпель. Лікар сказав, що іншого виходу немає і треба різати. Після кількох чітких різких рухів приснула кров — на рукава його лікарського халату. Скальпель в його руці, блимнувши на мить перед моїми очима, став вже не сріблястим, а червоним, і халат, і обличчя лікаря в масці, і медсестра поруч, — все було забризкано кров'ю.

Як же вона вила, моя дружина.

Двічі в житті я чув таке. Вперше так волала моя дружина, народжуючи сина.

Вдруге так само, наче поранена ланя, волала моя сестра Лія після того, як похмурий єврей у ярмулці, співробітник похоронного дому, сказав, що твоя труна, мамо, вже в ритуальній залі і ми можемо туди увійти для прощання з тобою.

Я увійшов перший, а після мене — Лія. Постоявши недовго, я покинув той зал і сховався в якомусь вузькому коридорчику, аби

бути подалі від того страшного місця. Міцно затулив вуха долоньями. Але це було марно. Я міг навіть піти з тої будівлі, сісти в машину, уїхати на вокзал, а звідти хоч в Каліфорнію чи на Аляску. Я міг би залити свої вуха воском — все одно чув би голосіння Лії над твоєю труною.

Лія хотіла, аби... Ні, вона вже нічого не хотіла. В такі хвилини людині вже нема чого хотіти, вона вже нікого не звинувачує і нікого ні про що не просить.

А ти дивилася на нас, мамо, і нічим не могла зарадити. Вперше за стільки років ти не могла нам допомогти, навіть пальцем не поворухнула...

Синочок лежав на животі моєї дружини, піднявши голівоньку зі злиплими волосинами. Він теж кричав. Це був вереск обурення і радості одночасно. Це був вимогливий вереск. Нова людина народилася — залишила рай, навіки полишила блаженство материнського тепла. Як же їй було там спокійно і лагідно — у лоні Всесвіту! Але її вигнали з раю. І тепер людина вимагала для себе місце на Землі, їй потрібний був простір — щоб рухатися, повітря — щоб дихати, тепло — щоб зігріватись.

Медсестра спритно завернула немовля у пелюшку і віддала мені — віднести на ваги. Я взяв синочка на руки, і під моїми ногами раптом похитнулася підлога...

Через три дні ми привезли його зі шпиталю додому. Ялинки біля нашого будинку були присипані грудневим сніжком. Віяв сильний вітер, той злий зимовий вітер, який неприємний у Нью-Йорку навіть

дітям, а дорослим і поготів. Ми вийшли з машини, я ніс сина, загорнутого в тонку білу пелюшку. Прокинувшись на холоді після довгої поїздки в теплому салоні машини, він розкрив своє маленьке ротеня і знову почав ображено й вимогливо горлати.

Ти, мамо, чекала на нас вдома. Коли ми увійшли із сином на руках, ти сплеснула у долоні і підстрибнула на radoщах. Ти, мамо, й сама була дитиною. Радість була для тебе випадковою гостею, і ти її ніколи не чекала. Але коли вже ця гостя приходила, ти реагувала у найпростіший спосіб, подібно до маленьких дітей: плескала у долоні і радісно підстрибувала.

Саме так ти зраділа моєму синові, своєму онуку. Потім взяла його на руки і промовила, що ми могли його заморозити в такій тонкій пелюшці. «Хіба так можна?! Йому ж холодно! Тепер в нього болить животик».

Ти ж бо працювала вихователькою у дитячому садку з немовлятами і якимось особливим відчуттям завжди здогадувалась, що саме турбує діточок — кому холодно, кому жарко, в кого болить животик. Самі сказати про це вони ще не могли.

Ти знаєш, коли моєму синові виповнився рік, якимось вночі мені наснився сон: твоя мама, моя бабуса, виринула звідкись у халаті та кухонному фартуху; підійшла до мого хлопчика, який щойно встав з горщика. Бабуса взяла той повний горщик й понесла його вилити в туалет.

Тоді бабуса наснилася мені вперше, це було через тридцять років після її смерті. Вона прийшла до нас, щоб винести горщик за моїм

сином. Мудра бабуся. Вона там, у Вічності, мабуть, трохи втомилася від піднесеного раювання, від споглядання небесних світил та Господа із серафимами і херувимами. Їй схотілося на хвилинку спізнати інше блаженство, і, залишивши райську обитель, вона прийшла до нас, щоб винести за своїм правнуком горщик.

А ти, мамо, не приходиш до мене навіть уві сні. Спочатку, після твого уходу, щовечора я, повернувшись з роботи, спішив лягти на ліжко і заплющити очі.

Ні, це не було депресією. Я просто чекав, що ти мені наснишся. Я ж знав, що ми вже ніколи не зустрінемося на цій Землі, та й в чудеса я не вірю. Але я вірю у сні. Тому що сні — це двері. Тому я і поспішав заснути, сподіваючись, що ти прийдеш до мене уві сні. Я не хотів вірити, що ти не зможеш прийти до мене навіть через ці двері.

Але ішов час, одні нічні жахи заміняли інші: лікарняні ліжка з моторами, крапельниці, пігулки, кисневі маски, — все те, чим останні роки було наповнене твоє життя, перенеслося в мої сні.

Але тебе я так і не побачив.

Глава 2

На моєму банківському рахунку зберігалося п'ятдесят п'ять тисяч доларів. Ці гроші батьки зібрали за багато років, економлячи на всьому. Точніше, економив тато, а ти, мамо, не розуміла, що таке економія. Ти страждала на короткозорість, але не носила окулярів і не бачила, що відбувається в тебе під носом. Так само було і з грошима — ти погано орієнтувалася в цінах, не вміла торгуватися. Тому грошима в родині завідував тато, відкладаючи все, що можливо, з дуже скромної вашої зарплатні, а потім пенсій. Тато тридцять років працював водієм

автобусу в єшиві (єврейській релігійній школі), розвозив діточок по домах в Брукліні.

Віддаючи мені заощаджені гроші, батьки не залишали нічого на своєму банківському рахунку, тому могли користуватися деякими державними пільгами для бідних. До певного часу нас усіх це влаштовувало.

Я навіть віддавав татові по цих грошах відсотки. Я ніколи не питав тата, що саме він збирається робити з тими грошима, на що саме їх заощаджує.

Ми з Лією коли-не-коли нагадували йому, що, мовляв, в могилу він все одно нічого із собою не забере і непогано було би зайнятися «похоронним питанням», бо ціни на кладовищі постійно зростають. Але тато сердито відмахувався: «Не горить!» Він любив круглі числа і поставив собі надзадачу — довести суму своїх заощаджень до ста тисяч доларів.

В кінці кожного місяця ми з татом сідали за стіл у батьківській квартирі і «підраховували баланс»: він віддавав мені заощаджені гроші, підраховував свій дохід по відсотках, пригадував, що я винен йому ще кілька десятків доларів, якщо він щось для мене купував. Покінчивши із розрахунками — спочатку на калькуляторі, а потім, удруге, на папері, тато передавав мені аркуш з написаною на ньому новою сумою — скільки його та маминих грошей тепер на моєму рахунку.

Сума зростала, додавались нулі. П'ятсот доларів перетворились на п'ять тисяч, п'ять тисяч — на п'ятдесят п'ять.

Тато був щасливий.

Але на той час я вже серйозно зайнявся літературою. Все частіше, вийшовши з підземки на Юніон-сквер, я прямував не в клініку

до своїх пацієнтів, а до магазину «Барнс енд Нобл», де на мене чекали книжки на стелажах, а ще письменники, намальовані на стінах у тамтешній кав'ярні.

Я все частіше запитував себе: де я маю зараз бути і де моє місце — у кабінеті психолога чи в цій кав'ярні?

Публіка в кав'ярні була строката. Іноді за столик сідав чорношкірий проповідник у пристойному костюмі, або буддійський монах у пурпуровій накидці і сандалях на босу ногу, або якийсь волоцюга важко опускався на стілець, вмостивши біля себе величезну стару сумку. Всі вони про щось розмовляли — з відвідувачами або самі із собою. Вони приносили до кав'ярні узяті з полиць магазину книжки та журнали: перевірену віками класику і модні бестселери, туристичні довідники, журнали про спорт, кулінарію, політику, книжки з інженерії, дизайну, етики, естетики або ж відверті зізнання чергової порнозірки. Вони перегортали ці книжки і журнали і теревенили, не замовкаючи при цьому ані на секунду. І я, сидячи за одним зі столиків, уважно прислухався до їхнього бурмотіння, до їхніх розмов і потім намагався відтворити їхні слова на папері, надавши їм деякої злагодженості і сенсу.

Це були мої перші літературні спроби.

Минув ще деякий час, я кинув роботу в клініці і цілісінькі дні проводив у кав'ярні книжкового магазину із ручкою та блокнотом. Франц Кафка з Ісааком Башевісом Зінгером дивилися на мене зі стін, де би я не сидів. Іноді мене гризли докори сумління або сумніви. Тоді я ховався у дальньому кутку кав'ярні і, винувато опустивши очі, пив маленькими ковточками гарячий чай. Але Зінгер із Кафкою завжди

знаходили мене навіть в найвіддаленіших куточках, і я розумів, що від їхніх суворих, допитливих поглядів не сховаюсь нікуди.

А на протилежній стіні задумливо димів сигарою Марк Твен, і, підперши кулаком підборіддя, приглядався до мене бородань Вітмен. Та й Набоков, відсунувши від перенісся окуляри, вивчав мене, наче метелика або гусінь.

Ну хіба можна було відмовитись від такого товариства?

Але дружба з цими панами, вільними від земних справ і турбот, як виявилось згодом, коштує немалих грошей. На жаль. Дружині я також швидко став не вельми потрібний — безробітний, безгрошовий, безнадійний, як і годиться справжньому письменнику.

Ми з дружиною почали частенько сваритися. Я бачив, що вона не розуміє і не хоче розуміти мої письменницькі амбіції. Закінчилося тим, що я покинув родину і переїхав на іншу квартиру.

Іноді я бачився із сином, а весь вільний час присвятив роману.

Глава 3

Сестра Лія питала мене про батьківські гроші. Спочатку зрідка, начебто мимохіть. Але рак в мамі виявився неоперабельним, деменція швидко прогресувала, через що нам довелося влаштувати її до будинку престарілих, — тобто, всі події наштовхували на те, що прийшов нам час зайнятися практичною стороною смерті. Тому Лія почала вимагати, щоб я віддав батьківські гроші. Не всі, а половину — рівно стільки, скільки знадобиться на похорон.

Лія здогадувалася, що гроші я витратив. Але вона все одно не могла в це остаточно повірити. В уявленні Лії я був людиною дивною, непередбачуваною, незрозумілою нікому, навіть собі. Але вона мене

любила, абсолютно мене не розуміючи. Така любов і є найсильнішою — коли люблять не за щось, а наперекір всьому.

Лія, яка була звикла і готова до усіляких моїх дивацтв і витребеньок, все ж таки вірила, що я знаю межі дозволеного і що я ці межі ніколи не перетну. Це для неї було аксіомою.

Усякій людині потрібні аксіоми, інакше легко загубитися у безлічі різновидів напівправди, що супроводжують нас по життю на кожному кроці.

Лія не могла відмовитись від своїх аксіом. Однією з таких аксіом була її свята впевненість, що коли дуже хочеш і стараєшся, то можна досягти всього. Все її донедавне життя доводило цю тезу: Лія зробила кар'єру, ставши старшим дизайнером у ательє на Фешн-стріт. Лія добилася того, що вони з чоловіком купили фешенебельний будинок з басейном. Добилася, щоб її донька вступила до престижного університету, успішно його закінчила і вдало вийшла заміж. Перелік досягнень Лії був доволі довгий, і вона сподівалась, що він і надалі буде лише зростати.

Але мама своїми двома страшними хворобами несподівано підвела під цим переліком товстезну риску. Лія не могла змиритись з тим фактом, що не все їй до снаги, що є речі, з якими вона не здатна нічого зробити. Мама скоро помре.

Лія бажала зайнятись організацією майбутнього похорону, зробити для мами хоча б те, що ще могла. Вона воліла вибрати, так би мовити, престижний похоронний дім, місце на престижному цвинтарі — для неї це було дуже важливо. Вона думала, в якій сукні краще поховати маму.

Сукня! Ну звісно ж, в тій зеленкувато-блакитній сукні, гаптованій золотавою ниткою, мама вдягала її у найурочистіших випадках. І обов'язково треба нафарбувати мамі губи яскраво-червоною помадою. Адже це улюблений мамин колір. Він так пасує до її білої шкіри і чорного волосся, яке майже до останніх днів зберігало пишність та колір і посивіло лише за кілька тижнів до смерті.

Лія серйозно поговорила із татом, і той нарешті погодився, що коли вже прийшов час зайнятись майбутнім похороном, то має сенс купити на кладовищі місце і йому, поруч із мамою, і сплатити авансом всі ритуальні послуги на двох. Все це коштуватиме приблизно двадцять п'ять - тридцять тисяч доларів.

Але грошей в мене не було. Я прийшов до тата, і, винувато опустивши голову, зізнався татові в усьому:

— Розумієш, іноді мені здається, що роман вже дописаний, що він удався. Тоді я наймаю чергового редактора, плачу йому, він редагує та радить, що змінити, щоб роман гарантовано взяли до друку. Я слухаю його поради, знову переробляю, але досить швидко мені стає очевидним, що в романі все одно повно недоліків. Ну хто би міг подумати, що послуги тих проклятих редакторів такі дорогі? А я ж — не забувай — ніде не працюю...

Тато спочатку дивно посміхнувся, начебто я пожартував. Потім упер в мене важкий похмурий погляд. Він намагався, але не міг осягнути цю новину:

— Ти нероба і марнотрат! — нарешті вигукнув він. — Ти — безчестя нашої родини.

— Коли-небудь мій роман буде виданий, і ви всі будете мною пишатись, — заперечив я.

— Припини брехати! Краще би ти повернувся в родину, до дружини і дитини! Іди геть, не хочу тебе бачити.

Тато дуже рознервувався. Я побоювався, що в нього зараз підніметься тиск і доведеться викликати «швидку».

— Ну то й нехай! — огризнувся я і, виходячи, вдарив ногою двері.

Я спробував взяти позику у банку, але позаяк я ніде не працював, позику мені, звичайно, не дали.

Дізнавшись про все, Лія накинулася на мене громо-блискавицею:

— Ти остання свиня! У тебе не має ані краплини совісті!

Вона обрала два місця на дорогому кладовищі, заплативши за них і ритуальні послуги для обох батьків своїми грошима.

Після цього ми припинили з нею будь-яке спілкування. Ми нічого не хотіли знати одне про одного.

Я завжди знав, що Лія — вперта і бездуховна жінка, котру ні в чому не можна переконати. Я знав, що для неї важливо лише те, що про неї каже оточення: її колеги в ательє, її подруги, які живуть в таких же розкішних будинках, як і вона, її сусіди.

Але в даному випадку, назвавши мене «останньою свинею», Лія була цілком правою.

Наша родина розвалювалася.

Родина! Для мами це було найвищим духовним законом, священним словом, священним поняттям. Мама знала, що наше життя на землі тримається лише завдяки родині. Дуже проста формула людського існування. Рід. Родина. Все решта — від лукавого.

Мама не втручалася в приватне життя своїх дітей. Вона була мудрою, хоча часто-густо називала себе дурепою. Мама не сказала «ні», вона лише несхвально скривила обличчя, коли познайомилася із нареченим Лії, і так само, через деякий час, — із моєю майбутньою дружиною. Насупилась з якимось наче жалем. Мамі не сподобались ані її майбутній зять, ані невістка. Але ми зробили свій вибір. І мама цей вибір прийняла.

Був період, коли Лія закохалася і хотіла розлучитись із чоловіком. Прийшла до батьків, аби повідомити їм про своє рішення, і, мабуть, сподівалася отримати батьківське благословення.

Мама її вислухала і, приклавши вказівний палець до своїх вуст, довго сиділа мовчки.

Потім важко піднялася зі стільця (в неї вже тоді були хворі ноги, які періодично набрякали від хронічного поліартриту, та і взагалі вона ходила важко, на старість стала огрядною і через це страждала на задишку), — так от, мама піднялася, відчинила двері і тихо промовила, щоб Лія уходила — негайно, щоб їхала до себе додому, о пів на дванадцяту вечора, тому що вдома на неї чекають чоловік і донька. Жодних пояснень мама слухати не бажала.

Лія деякий час сиділа, розгойдуючись на стільці вліво-вправо. Потім подзвонила своєму чоловікові, щоб він її забрав.

Лія не змогла переступити через мамине «ні».

...На той час, як я залишив свою родину, мама вже страждала на деменцію, не розуміла багато з того, що відбувається, носила на зап'ястку спеціальний браслет на випадок, якщо заблукає. Але іноді в неї раптово з'являлися прояснення притомності і бажання робити вчинки, котрі відповідали її природі.

Якось я прийшов до батьків, і мама несподівано спитала з порогу:

— Це правда, що ти покинув родину?

— Так, — відповів я, силячись вгадати, звідки вона про це дізналась. Адже ми намагалися не засмучувати її поганими новинами.

Нічого не сказавши, мама рішуче вдягла плащ, туфлі і вийшла з квартири.

— Ти куди? — здивувався я, прямуючи за нею до ліфта.

— До тебе додому. Хочу вибачитись за тебе перед твоєю дружиною і твоїм сином.

Насилу я вмовив її не робити цього, завів додому, пообіцявши повернутись в родину.

Але слова свого не дотримався.

Мама була обмеженою жінкою. Не розбиралася ні в політиці, ні в економіці, ні в мистецтві. Вона не читала ні книжок, ні газет. Вона читала лише казки — нам з Лією, коли ми були дітьми, а згодом — своїм онукам. Читала, до речі, душевно, щиро переймаючись долею звіряток та гномів.

Мама погано рахувала, писала з помилками. Один рік навіть вчилася у спеціальному класі для дітей з інтелектуальними проблемами.

У кав'ярні магазину «Барнс енд Нобл» я частенько розмовляв про маму із Башевісом Зінгером. Він мені зізнався, що прототипом героїні у його знаменитому романі «Шоша» (за який Зінгер отримав Нобелівську премію) була моя мама. Він казав, що саме такі обмежені, не дуже розумні жінки — найцінніше, що є у єврейському народі:

«Допоки такі жінки народжуються і допоки вони з нами, доти єврейський народ існуватиме. Саме такі обмежені єврейські жінки мудріші за всю премудрість Тори і за всю величну німецьку філософію. Бог спочатку створив аїдише маме, на це в нього пішло шість важких днів. Створити все решту виявилось легкою забавкою, на це Всевишньому знадобилося лише кілька хвилин...»

А ще мама була землею, чорною родючою землею, багатим чорноземом. Мама щороку народжувалася у пшениці, яблуках, кукурудзі, у козиному та коров'ячому молоці, у квітах, трояндах, бузку, — у всьому, що привозили фермери з Пенсильванії, Нью-Джерсі та Апстейну на зелений базар Юніон-сквер.

У вихідні я приходив до будинку престарілих, де мама провела свої останні два роки. Вмостивши її в крісло-каталку, я закутував її в теплий плед, вдягав на неї вовняну шапочку і вивозив на ганок. І ми сиділи з нею, зігріваючись останнім теплом осіннього сонечка, мляві промені якого просмикувалися під парусинове смугасте піддашшя.

Я тримав у руці зморщену мамину руку. Мама була вже в тому стані, коли не знала, яка зараз пора року, ранок чи вечір. Вона не впізнавала людей, не пам'ятала імен, мене називала ім'ям тата. Але мені це було байдуже. Вона знала, що я сиджу поруч із нею, і мені для цього не потрібно було жодних зовнішніх доказів.

Подеколи вона піднімала голову, повернувшись обличчям до сонечка, і стиха питала старечим тремтячим голосом:

— Як справи?

— Все о'кей, мамо, — відповідав я.

Це питання вона задавала мені протягом десятків років. «Як справи?» Для неї не була важливою відповідь, їй достатньо було почути мій голос, щоб вмить все зрозуміти.

Коли я навчався на психолога у коледжі в Пенсильванії, поїхавши з рідного дому, і жив у гуртожитку, мама дзвонила мені щодня:

— Як справи?

— Все о'кей, мамо.

У мене тоді справді все було о'кей: я вряди-годи відвідував заняття, натомість часто ходив до барів, грав у боулінг, ковтав зі студентами екстазі на дискотеках. «Все о'кей, мамо, у мене все в порядку».

Але якщо я не відповідав на її дзвінок, мама набирала відділ менеджменту гуртожитку, могла подзвонити і в секретаріат коледжу. Тому маму знали менеджери гуртожитку, секретарки в коледжі і навіть заступник декана. В мамі була надійна агентурна мережа.

Мама мені дзвонила, коли я бував у роз'їздах: в інших штатах або за кордоном. Яюсь, коли я був у Парижі, я зайшов у знаменитий Пантеон, де в крипті у кам'яних саркофагах спочивають останки великих французьких мужів. Я ходив темрявими тихими коридорами в крипті, і раптом — дзвінок. Мама з Брукліна!

«Як справи, синочок?»

І раптом із саркофагів повстали Дюма, Гюго і Золя, і Жоліо Кюрі, і ще якісь славнозвісні французькі політики і генерали, — всі підійшли до мене, кожний брав в мене мобільник і відповідав мамі: «Мадам

Шапіро, бонжур. Це Віктор Гюго. У вашого сина все о'кей, він у повному порядку». Потім передавав телефон Емілю Золя, щоб той підтвердив, що в мене дійсно все о'кей...

Але в мами почалася деменція. І одного дня вона мені не подзвонила, не спитала: «Як справи?» Вже наближався вечір, вже сутеніло, в небі з'явилися перші зорі, а мама мені не дзвонила...

Мені завжди здавалося, що у світі може змінитися геть усе: може початися війна, або станеться обвал на біржі, або циклон знесе будинки і затопить зливою цілі райони, — але, не дивлячись ні на що, мама знайде спосіб мені подзвонити і спитати: «Як справи?»

Але вона не подзвонила в той день. Вона забула мій номер телефона. Вона просто забула, що забула мені подзвонити.

В той день я подорослішав на десять років. І з кожним новим днем її хвороби ми всією сім'єю — я, Лія і тато — дорослішали на десять років.

Глава 4

Нарешті я поставив фінальну крапку в своєму романі, вирішивши, що подальші спроби переробити його лише все псують. Почав звертатись до літературних агентів, які обіцяли мені знайти видавця.

Але удача мені не посміхалась — я отримував від агентів та видавництв лише самі відмови.

Невже мій роман такий поганий? Ця думка завдавала мені нестерпного болю.

Банки і надалі відмовляли мені в позиках, надходили штрафи за несвоєчасну оплату, на кредитних картках постійно зростали борги. Я був змушений підробляти таксистом.

Непомітно для себе я почав пиячити. Вдень я ішов в будинок престарілих до мами, а ввечері, якщо не працював у таксі, — в дешевий паб неподалік від дому. Грав там із місцевими п'яничками у більярд та пив віскі.

Я проклинав себе за те, що колись захотів стати письменником і видати книгу. Перестав заходити до кав'ярні магазину «Барнс енд Нобл», де колись сидів за столиком в компанії письменників.

Одного разу я вештався по місту і несподівано опинився на Юніон-сквер. Був пізній вечір. Накрапав дощ.

Я проходив повз будівлю клініки, де колись працював психотерапевтом. І раптом я вирішив, що маю припинити це божевілля. «Забуду про свій роман, який все одно ніколи не буде виданий. Я повинен займатися тим, що знаю і вмію, на що я витратив роки навчання і практики. Почну заробляти гроші в клініці, віддам борги. Повернуся в родину. Інакше я або остаточно зіп'юся, або накладу на себе руки.

Я почав працювати психотерапевтом на старому місці. Повернувся до дружини та сина. На диво, наші стосунки з дружиною стали кращими, ніж були — випробування пішли на користь нам обом.

Глава 5

Тої неділі ми з дружиною та сином пішли в будинок престарілих

до мами. Син намагався кормити її з ложечки йогуртом. Мама з'їла три ложечки і промовила:

— Досить.

Мені здалося, що ці три ложечки йогурту вона з'їла заради нього, так само як він колись їв кілька ложечок «для бабусі».

Син поставив на стіл стаканчик з йогуртом, потім раптом схилився і поцілував бабусю в щічку, і вона посміхнулася. Мама знала, що це її онук.

— Чомусь згадала, як твоя мама танцювала на нашому весіллі, — сказала дружина, коли ми втрюх вийшли з будинку престарілих. — Я тоді побачила по-справжньому щасливу людину, — вона відвернулася і змахнула сльозинку з очей.

Вона теж бачила, що мама уходить...

Я не міг вибратись до будинку престарілих протягом всього наступного тижня: було дуже багато справ на роботі. А ввечері туди їхати нема сенсу: пацієнтів в будинку престарілих зазвичай вкладають спати рано — о п'ятій-шостій годині.

Робочий тиждень майже скінчився, вже настала п'ятниця. І я був щасливий, що мама дожила до суботи і я зможу побачити її завтра.

Завтра погодую її йогуртом, закутаю в теплий плед, вдягну на неї шапочку і вивезу у кріслі-каталці на ганок погрітися на сонечку. И все буде як зазвичай — заколисував я себе.

... В п'ятницю в мене була вечірня зміна. Я збирався на роботу. Вдягаючи штани, ніяк не міг влучити ногою в штанину і почав

стрибати на одній нозі. І таким чином дострибав до книжкової полиці, де біля книжок стояли різні світлини.

На одній з них в рамочці — мама у своїй улюбленій зелено-блакитній сукні, з пишним, зачесаним набік волоссям, дивиться примружившись і посміхається.

В мене чомусь задрижало усередині.

І раптом... промені світла полилися на мене. Промені вічного сонця материнської любові линули на моє обличчя; цілюще тепло зігрівало мені шкіру, входило у м'язи, суглоби, наскрізь пронизувало все моє єство...

Така сила любові налякала мене...

Це мама так прощалася зі мною.

Потрібно було поїхати до неї, в будинок престарілих, але я поїхав на роботу.

...Я вів психотерапевтичний сеанс, мій мобільник безперервно дзвонив. Дзвонила Лія. Я знав, чому вона дзвонить, але я не відповідав.

Мені вже не було куди поспішати. Півгодини нічого не змінять. І година вже нічого не змінить. І доба нічого не змінить. І місяці. І роки.

Час змінював свої звичні межі, Час впускав мене у свої нові для мене володіння.

Я закінчив сеанс, попрощався з пацієнтами і побажав їм гарних вихідних. Коли пішов останній з них, зателефонував Лії.

Що потім? Потім я спокійно вийшов з будівлі клініки і поїхав в будинок престарілих. Сіявся дрібний сніжок, але було не холодно, ще працювали магазини і кафе.

Не знаю, як так сталось, але в метро я проїхав кілька зайвих зупинок і довелося повертатись.

Лія дзвонила, питала, де я і чому так довго їду.

...Я увійшов до палати. Стиснув Лію з такою силою, що здавалося, вона зараз хрусне.

...Ми сиділи біля маминого ліжка: Лія з одного боку, я з іншого. Гладили маму по її гладких ще теплих руках. А моя дружина і тато сиділи у мами в ногах.

Ми теревенили з Лією про різні різнощі і не могли наговоритись. Лія розповідала, що її донька вагітна, що їхнє ательє нещодавно купили китайці.

— Померти у п'ятницю ввечері, в Шабат, у євреїв вважається великим привілеєм, який випадає лише праведникам, — замислено промовив тато. — Ах!..

Минув рік.

Тато намагався пристосуватись до життя вдівця. Він казав, що йому важко витримувати самотність. Лія часто приїздила до нього, залишалась на ночівлю, іноді водила його до кав'ярень і ресторанів, щоб покращити його настрій. Він швидко повністю посивів.

Лія допомагала своїй доньці, яка нещодавно народила; часто брала мого сина до себе в гості, купувала нам із дружиною квитки на її улюблені балетні вистави.

Словом, всю звільнену енергію та сили Лія направила на нас усіх. Наче вирішила, що зобов'язана зайняти місце мами і піклуватись про всю родину.

Глава 6

Я працював у клініці, знову почав шукати видавця. І щастя мені посміхнулося! Одне видавництво прийняло мій роман, і ми підписали контракт на видання книжки, до того ж на гарних для мене умовах.

Всі в сім'ї, звичайно, були щасливі. Син на radoщах стрибав до стелі. Тато казав, що я — гордість нашої родини і моє місце за письменницьким столом, а не в психіатричній клініці серед «божевільних». Тато навіть спеціально замовив собі нові окуляри, аби читати мою майбутню книжку.

Лія розповідала своїм подругам і колегам в ательє про свого талановитого брата, який «скоро стане багатим та відомим». А дружина оголосила: якщо я захочу писати новий роман і мені для цього доведеться ненадовго піти з роботи, то вона не заперечує.

Ось як багато означає успіх для людей.

Глава 7

Сусіда по дому — завзятий рибалка, запросив мене на нічну риболовлю. Раніше я завжди відмовлявся від його запрошень, але цього разу погодився.

Ввечері ми під'їхали до причалу в районі Шипсхед Бей і завантажились на корабель, аби відправитись за блу фіш. (Блу фіш — луфар, океанська риба-хижак.)

Нічний блюз — так рибалки називають цю нічну риболовлю з корабля.

Ми розмістилися на кормі, де було відносно просторо, а тому — зручно закидати спінінги. Сусіда дав мені свій запасний спінінг, я ж зі

свого боку допоміг йому знести з пірса по трапу величезний порожній пластмасовий короб для риби. Потім він став лаштувати рибальські снасті.

Тим часом на корабель по трапу сходили нові і нові рибалки, серед яких, на мій подив, були і жінки — ортодоксальні молоді єврейки в довгих спідницях і туго зав'язаних на голові косинках.

Всі готувалися до відплиття.

Я жував сандвіч, поглядаючи на жінок на палубі.

Ортодоксальні єврейки на кораблі з чоловіками, ще й на риболовлі блу фіш — такого я не міг собі уявити! Ортодоксальні єврейки повинні вдома готуватись до Шабату, купувати кошерну їжу в супермаркетах, повинні зустрічати чоловіків із синагоги, купувати нові перуки і народжувати дітей. На крайній випадок — рибу фарширувати.

Але точно не їздити на кораблі на «нічний блюз».

Корабель рушив в океан. Сусіда мені розповідав про гачки і грузила. А корабель віддалявся від берега, гарчав: «Бух-бух-бух!» — і понад водою кружляли галасливі чайки, а у далечині золотим вогнем горіли хмарочоси Мангеттена.

Нічний блюз — це не риболовля. Це бій з рибою, це війна: хто кого — вона тебе чи ти її. На палубі ми відрізали шматки свіжого оселедця, чіпляли їх на великі гачки і кидали у воду.

Блу фіш — риба дурна, блу фіш — риба сильна. Блу фіш — риба смілива. І жорстока.

Блу фіш легко і стрімко відкушує пальці, якщо чийсь пальці потрапляють їй до пащі. Блу фіш клює сильно і різко.

Ти підсікаєш, і починається двобій. Тобі важко, в тебе вже болять руки, ти волаєш, волаєш, аби дати вихід своєму напруженню, своїй

втомі і своїм радощам. І коли внизу, у воді, неподалік від борту корабля, закипає піна від ударів розлюченої спійманої блу фіш, ти кличеш матроса, аби той готував довгий гарпун.

Матрос підходить до самого борту, націлює гарпун, щоб встромити залізне гостре вістря в сріблясте черево риби. Удар! В черево їй! В спину їй! Іноді рибу доводиться бити відразу двома гарпунами і тягти її з води вгору — два матроси і ти — третій — зі спінінгом, три міцних чоловіка тягнуть догори одну відчайдушну відважну рибину.

І ось вона на палубі, лупає по залізній підлозі, підстрибує, плутаючись у лесі. Вже тепер матроси тобі не допомагатимуть, їхні гарпуни потрібні іншим рибалкам. Вже тепер ти сам виймай гачок з її пащі — і будь обережним, не відривайся, не дивися на всі боки. Адже зараз йдеться про твої пальці, один незграбний рух — і доведеться жити без вказівного пальця або без мізинця, чи то навіть від підмізинного пальця, обручку доведеться вдягнути на тупий цурпалок.

Рибину, що б'ється на залізній підлозі, треба хапати за зябра, які на дотик подібні на наждак, тримати її міцно, щоб вона не видерлась, і за допомогою плоскогубців і ножа виймати з її пащеки гачок.

В тебе від крові пливе в очах. Кров від поранених гарпуном рибин розтікається по залізній підлозі на кормі. Руки твої у рясних дрібних порізах. Але знову ти відрізаєш шматок жирного оселедця і чіпляєш його на гачок...

Сусіда крутив катушку невтомно. Він витягав одну рибину за одною, бив кожну чоботом по голові, потім, опустившись на коліна, хапав її за зябра, і, регочучи до нестями, починав видирати з пащеки гачок.

— Fucking good! — звернувся він до мене, запаливши цигарку. — Оце справжнє лікування від будь-якої психіатричної хвороби. Ти згоден? Не ображайся, але всі ваші психотерапевтичні методики — повне лайно. Послухай-но мене: кидай свою роботу в клініці. Ти ще не кінчений психіатр, як решта. Ти — рибалка, справжній рибалка! Приєднуйся до мене. Будемо щодня ловити рибу і продавати її в китайські магазини.

— О'кей, я подумаю, — відповідав я, витираючи з мокрих, солоних рук і обличчя налиплі лусочки і шматочки морських водоростей. Від мене тхнуло рибою.

Я з цікавістю дивився на єврейок в довгих спідницях і кросівках, із зав'язаними на голові косинками. Дивився, як вони ловили рибу. Як міцно тримали гнучкі спінінги і крутили катушки, як ходили вздовж бортів і кликали матросів, щоб вони били рибин гарпунами.

Звідки в цих худорлявих і на перший погляд слабких жінках стільки сили і стільки волі? — питав я себе. — Звідки стільки завзяття і витривалості? Я втомився, в мене болять руки, я відчуваю, що завтра зранку не зможу встати з ліжка, в мене вже зараз ломить все тіло.

А вони ще ловлять!

Мамо, мамо... В тебе був свій нічний блюз, який ти виконувала два останні роки. Для мене це стало наукою на все життя.

Мій новий роман буде про тебе; думаю про нього і вдень, і вночі.

Я бачив тебе, мамо, на кораблі, в довгій спідниці, зі спінінгом в руках. Ти стояла біля самого бортика і крутила катушку. І радісно кликала матросів, щоб вони несли гарпуни.

З якого джерела ти здобувала сили, щоб так довго і мужньо боротись із двома страшними хворобами — раком і деменцією? Чи не з

джерела своєї невичерпної любові до всіх в нашій родині? Чи не зі свого вміння пробачати? Чи не зі свого глибочезного смирення, такого смирення, котрого немає в нас?..

Над кораблем пронизливо пискотіли чайки, вітер ці зойки підхоплював і уносив кудись у Вічну Тишу.

— Ма!.. Ма!..